

Т. А. Велесик, аспірантка кафедри менеджменту,
Національний університет водного господарства
та природокористування

ПРОБЛЕМИ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ У КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

The emphasis is placed on the main problems, which are connected with to apply ground resources, is made offers concerning their permission.

Розвиток виробництва і зростання масштабів господарської діяльності, в ході яких людина використовує дедалі більшу кількість природних ресурсів, зумовлюють тотальне посилення антропогенного тиску на довкілля та порушення рівноваги в навколишньому природному середовищі. А це, в свою чергу, призводить до загострення соціально-економічних проблем. Одночасно з вичерпанням запасів невідновлюваних сировинних та енергетичних ресурсів посилюється забруднення довкілля, особливо водних, земельних ресурсів та атмосферного повітря, зменшуються площі лісів і родючих земель, зникають окремі види рослин, тварин тощо. Все це, зрештою, підриває природно-ресурсний потенціал суспільного виробництва і негативно позначається на здоров'ї людини.

Базуючись на основних ідеях і принципах, декларованих на конференції ООН з питань навколишнього середовища і розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992), Україна вважає доцільним перехід до сталого розвитку, при якому забезпечується збалансоване вирішення соціально-економічних завдань, збереження сприятливого стану навколишнього середовища і природно-ресурсного потенціалу з метою задоволення життєвих потреб нинішнього і майбутніх поколінь [5].

В Україні проблема сталого розвитку, в тому числі щодо використання земельних ресурсів, є принципово новою. Значний внесок у розробку теоретико-методологічних основ сталого землекористування внесли провідні вітчизняні вчені: О.М. Алимов, О. Ф. Балацький, П. П. Борщевський, І. К. Бистряков, С. Ю. Булигін, А. С. Даниленко, Б. М. Данилишин, С. І. Дорогунцов, Д. С. Добряк, А. С. Лисецький, І. І. Лукінов, В. В.Медведев, Я. В. Коваль, Л. Я. Новаковський, М. Ф. Реймерс, Ф. С. Сайко, В. П. Ситник, О. Г. Тараріко, В. М. Трегобчук, А. М. Третяк, Ю. Ю.Туниця, М. А. Хвесик, В. П. Цемко, М. К. Шикуча. Розгляд питань сталого землекористування здійснювали також і зарубіжні дослідники, такі як: В. Р. Беленький, С. М. Волков, Д. Брюс, Х. Л. Даймонд,

В. В. Докучаєв, В. І. Кірюшин, П. Ф. Ноан, С. І. Сай, Ф. Харісон, В. Н. Хлестун та ін.

Сталий розвиток — розвиток суспільства, за якого задоволення потреб теперішніх поколінь не ставить під загрозу можливості майбутніх поколінь задовольняти свої потреби [6, с. 53].

Сталий соціально-економічний розвиток будь-якої країни означає, зрештою, таке функціонування її народногосподарського комплексу, коли одночасно забезпечуються: задоволення зростаючих матеріальних і духовних потреб населення; раціональне та екологічнобезпечне господарювання й вискоєфективне використання природних ресурсів; підтримання сприятливих для здоров'я людини природно-екологічних умов життєдіяльності, збереження, відтворення і примноження якості довкілля та природно-ресурсного потенціалу суспільного виробництва. Інакше кажучи, сталий розвиток — це, насамперед, економічне зростання, за якого ефективно розв'язуються найважливіші проблеми життєзабезпечення суспільства без виснаження, деградації і забруднення довкілля.

Перехід до сталого розвитку, необхідність якого вже усвідомили країни світу, є дуже важливим і для нашої країни. Справа в тому, що для реалізації його принципів в Україні є всі підстави. І це не тільки суттєво деградоване природне середовище та високий рівень забруднення, але і кризовий стан економіки.

Погіршення стану, деградація і виснаження ресурсів довкілля зумовлені передусім такими чинниками, як недостатньо екологічно обґрунтоване використання природно-ресурсного потенціалу, відсутність комплексності у веденні господарської діяльності, в освоєнні та експлуатації територій і корисних копалин тощо. У процесі господарської діяльності порушується генетична цілісність ландшафтів. До цього призводять екологічна незбалансованість структури сільськогосподарських угідь, ігнорування екологічної ємності та ерозійної стійкості ландшафтів під час їх використання, надмірна у багатьох регіонах країни розораність території, нераціональне ведення лісового господарства без урахування екологічних функцій лісів тощо.

У старих і нових індустріальних регіонах України нині відбувається тотальна інтоксикація природи і населення. В останні два-три десятиліття в багатьох областях, особливо у південних і на Донбасі, а також у Карпатському регіоні, активізувалися негативні процеси і явища, зокрема водна і вітрова ерозія ґрунтів, зсуви, селі, руйнуються береги річок, зростає кількість техногенних аварій і катастроф. Поряд з цим прискорилося дегуміфікація

ґрунтів, падає їх родючість і, як наслідок, — знижується продуктивність сільськогосподарських і лісових угідь. Посилилася ймовірність виникнення катастрофічних паводків та вітровалів.

У даній статті увага приділяється земельним ресурсам. Це пов'язано з тим, що землеробство в Україні з прадавніх часів відіграло найважливішу роль у життєдіяльності населення.

Земельні питання свого часу цікавили В. І. Вернадського. Ідея ноосфери, висунута вченим, в якій підтверджуються потенційні можливості людського розуму для гармонізації відносин суспільства і природи, стосовно розвитку АПК включає розумне використання як земних надр, атмосфери, так і сільськогосподарських ресурсів земної поверхні.

Слід зазначити, що В.І. Вернадський безпосередньо не займався дослідженням розвитку аграрної сфери із соціально-економічних позицій, хоча свою наукову діяльність він розпочав із вивчення чорноземів Полтавщини у 1890-1891 рр. у складі експедиції, очолюваної В. Докучаєвим. Глибоко проникаючи у процес ґрунтоутворення, вчений пізнавав землю, сільськогосподарське виробництво, його вражала унікальність українських чорноземів, важливість і непересічність землеробської праці [9].

Здавна в українських землеробів були сталими і нерозривними зв'язки з природою. В основі усталеного способу сільського життя, високої результативності землеробської праці була любов до землі, працьовитість людей, їх вправність і гармонія взаємовідносин з природою [2].

Сучасний стан сільського господарства і всього агропромислового комплексу України, екологічна ситуація у цій сфері є значною мірою наслідком довготривалої несприятливої соціально-економічної політики щодо села, нераціональної системи ведення сільськогосподарського виробництва, що базувалася на надмірному використанні природного потенціалу землі, ігноруванні народних землеробських традицій, безгосподарності і безладдя колгоспного способу господарювання, відчуження селянина від землі та виробленої продукції, його збайдужіння до землеробської праці як принизливої і неprestижної. Все це значною мірою визначало ставлення суспільства до села і сільськогосподарської діяльності, впливало на духовність і моральний стан сільських жителів, спричинило безпрецедентне зростання міграційних потоків у міста і промислові центри.

З 1913 до 2000 рр. чисельність сільських жителів в Україні скоротилася на 12,5 млн осіб або на 44 %, а питома вага їх у загальній кількості населення зменшилася у 2,5 рази і становила у

2000 році 32 % [1, с.141]. Загальна кількість сіл у 1991—2005 рр. зменшилася на 252 од. (0,9 %), середня їх людяність скоротилася від 589 до 534 осіб (на 9,3 %), а частка сіл із людяністю до 100 осіб (група ризику) зросла від 20,1 % до 23,7 % [12, с. 7].

Україна, маючи потужний природно-ресурсний потенціал (23 % європейських і 3 % світових ресурсів чорноземів), значні конкурентні переваги території щодо її економіко-географічного розташування, ринків збуту продукції, транспортних комунікацій, розселення населення, успадкувавши багатотисячолітній традиційний досвід землеробської праці, дотепер залишається відсталою в аграрному розвитку країною. Характерні риси вітчизняного АПК: застарілі технології, ґрунто-виснажлива система землекористування, низька ефективність виробництва, демографічна криза на селі. Негативно впливають на розвиток сільського господарства незбалансованість між основними сферами АПК, непропорційність сировинної та переробної ланок, недостатнє інфраструктурне забезпечення, нестабільність аграрного ринку, диспаритет цін на сільськогосподарську і промислову продукцію, недосконала інвестиційна, кредитна та інноваційна політика держави. Недостатньо реалізується експортний потенціал АПК, значна частина продовольчої продукції має низький рівень конкурентоспроможності на зовнішніх ринках [3].

Екологічна ситуація у сільському господарстві залишається вкрай складною. Земельна реформа здійснюється без урахування екологічних вимог. Виснаження природних, у тому числі земельних ресурсів, продовжує загрожувати здоров'ю населення, економічній стабільності держави [10, с. 8]. Формування нових землеволодінь відбувається без урахування інженерної та соціальної інфраструктури. Нині близько 5 млн га орних земель (понад 15 %) є деградованими і малопродуктивними, проте дійсна площа таких земель практично невідома, оскільки якісна оцінка земель із 1993 р. не проводиться [12, с. 12]. Однією з причин посилення деградації ґрунтів є те, що рівень використання органічних добрив дуже низький і врожай формується переважно за рахунок застосування хімічних добрив, виробництво яких за останні 50 років зросло і нині становить 145 млн тонн щороку [12, с. 5]. При надмірному використанні хімічних добрив відбувається інтенсивне забруднення ґрунтів і водних джерел.

Маючи близько 2 % сільськогосподарських угідь світу [12, с. 12], Україна швидко втрачає свій земельний потенціал у зв'язку з прогресуючим погіршенням якісних показників родючості ґрунтів. Крім того, внаслідок зниження культури землеробства

щороку втрачається від 0,6 до 1 тонни гумусу з кожного гектара землі. Щорічні втрати гумусу через мінералізацію та ерозію ґрунтів становлять 32—33 млн тонн — це 9 млрд грн збитків [13, с. 5].

У критичному стані знаходяться меліоровані землі, продуктивність осушених земель знизилася у 2—3 рази, незважаючи на те, що свого часу держава затратила на меліорацію майже 20 млрд грн. Неприпустимими є масштабна забур'яненість посівів, використання сільськогосподарських угідь не за призначенням, втрати земельних ресурсів через нераціональне вилучення площ для забудови, створення різноманітних звалищ та сховищ, гіпертрофоване зростання дачних масивів [8].

Нині відсутній державний контроль за зміною родючості ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення, а також за дотриманням технологій вирощування сільськогосподарських культур. Високий рівень розораності угідь, подрібнення великих земельних масивів на окремі ділянки, а також розширення посівів енергонасичених культур, незадовільний стан лісозахисних смуг (лісовий покрив яких дозволяє накопичувати поживні речовини в ґрунті, стримувати ерозію і втрати ґрунту, очищати воду і повертати її питний варіант тощо [12, с. 6]), призвели до розвитку небувалих ерозійних процесів. Щорічні втрати ґрунту становлять 15—20 тонн з гектара. Різними видами та ступенями деградації охоплено до 20 млн га земель с/г призначення, в тому числі, ерозійно небезпечних земель — від 14 до 17 млн гектарів. Через постійне внесення змін до Закону України «Про плату за землю» кошти від плати за землю не використовуються за цільовим призначенням, зокрема, на фінансування заходів щодо раціонального використання та охорони земель, підвищення родючості ґрунтів, ведення державного земельного кадастру, землеустрою, моніторингу земель тощо [13, с. 11].

Тому, на нашу думку, було б доцільно в державі здійснити такі заходи:

- перш за все, спрямувати свою діяльність у напрямку реалізації розробленого законопроекту щодо Стратегії сталого розвитку України;
- запровадити заходи щодо підвищення родючості ґрунтів шляхом: оновлення застарілих технологій, заохочення введення інновацій у сфері обробки, підживлення та покращення ґрунтів;
- покращити інвестиційну та інноваційну політику у сфері АПК. Покращення інвестиційної політики, в тому числі залучення іноземних інвестицій у галузь АПК, можливе завдяки надання гарантій, а також — забезпечення пільг інвесторам;

- покращити соціально-економічну політику щодо розвитку села. Ця політика повинна передбачати заходи щодо підвищення ролі і значимості села і землеробства. Як уже зазначалось вище, зараз життє в селі, чомусь вважається непрестижним, «низьким» і все більше людей, особливо молоді, переїздить жити у місто. Потрібно повернути престиж землеробства і відродити цінність землі, як одного із найплодоносніших ресурсів. Для цього потрібно заохотити сільське населення, а зокрема — молодь до обробітку земель шляхом проведення соціально-економічної реформи на селі, що призведе до підвищення ролі і значимості землі, як цінного ресурсу;

- заборонити використання ґрунто-виснажливих систем (технологій) під час обробітку землі (в тому числі — видобутку корисних копалин) шляхом накладання заборон і штрафів;

- забезпечити процедуру проведення очистки забруднених відходами, бур'янами та іншим сміттям земель, організувати приведення їх у належний стан для використання за призначенням;

- здійснювати контроль за будівництвами нових будинків для того, щоб не знищувались шари цінного та родючого ґрунту. Житлобудування в таких місцевостях взагалі повинно бути заборонено;

- затвердити вимоги, згідно з якими плата за землю стягуватиметься у відповідності із родючістю ґрунту та площею землі, відповідно наявної у землевласника (землекористувача).

Важливим аспектом вирішення проблем сталого розвитку в Україні є, на нашу думку, використання потенціалу фізичної економії. Тому, неможливо не погодитись із поглядами відомого письменника, економіста Миколи Руденка, який у своїй книзі «Енергія прогресу» відмітив: «...Тут однозначно потрібна фізична економія, з якої випливає: товаром усіх товарів є пшениця — це саме з неї та інших культурних злаків на земній кулі з'явилася вартість взагалі і навіть абсолютна додаткова вартість. Отож, еталоном вартості найдоцільніше зробити тонну або центнер пшениці. Якби це справді сталося, сотні мільйонів землян були б врятовані від голодної смерті...» [4].

Ці слова економіста є доцільними, оскільки все більш складною стає проблема збільшення світового виробництва зерна. За даними Всесвітнього банку, в січні минулого року тонна американської пшениці коштувала на світовому ринку 375 дол., а в березні — 440 дол. Динаміка зростання врожайності зернових у світі за останні півстоліття наступна: з 1950 по 1990 рр. врожай-

ність зросла з 10,6 до 24,7 ц/га при щорічному прирості 2,1 %, а з 1990 по 2005 рр. — з 24,7 до 28,0 ц/га при щорічному прирості 1,1 % [12, с. 4—5].

«...Якби ми розпочали земельну реформу на десять років раніше...» — зазначає той самий М. Руденко, — «...то давно б уже було покінчено з економічною кризою в Україні... Якщо збільшити й максимально здешевити кредитування сільського господарства, забезпечувати сільгоспвиробників так, як ми забезпечували армію під час війни, — ...проблеми газу й нафти відпадуть самі собою. Разом з тим ми почнемо продукувати заможне майбутнє нашого народу. І це в той час, коли народи, що сидять на газових і нафтових трубах, бездумно його проїдають. Звісно, цим я не заперечую розвиток промисловості, але панівним повинно лишатися землеробство...» [4].

Висновок. Звичайно, для того, щоб вирішити проблеми, пов'язані із землекористуванням, потрібно докласти чимало зусиль як нашому державному апарату, так і нам — пересічним громадянам. Певна річ, одними лише зусиллями всіх проблем землекористування не вирішити. Потрібно, перш за все, бажання змінити щось на краще, чимало коштів і, звичайно, не останнє місце тут займає фактор часу, бо нічого не виникне одразу, все повинно здійснюватися поступово і поетапно. Тому, ми вважаємо, що для вирішення проблем сталого розвитку, які пов'язані не лише із використанням земельних ресурсів, але й інших: водних, лісових ресурсів, повітряного басейну, слід, перш за все, «пробудити» людську свідомість. Кожна людина повинна усвідомити наявність екологічних проблем, пов'язаних із забрудненням довкілля та обмеженістю і навіть скінченністю природних ресурсів.

Література

1. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. Інформаційно-аналітичний збірник (вип. 4) / За ред. П. Т. Саблука та ін. — К.: ІАЕ УААН, 2000.
2. Апанович О. За плугом господь іде. Агрокультура українського селянства й козацтва в контексті ідей Сергія Подолинського та Володимира Вернадського. — Вид-ня часопису «Дзвін Севастополя». — 1999. — С. 8—12.
3. Балабанов Г. В., Кавецький І. Й., Качаєв Ю. Д., Нагірна В. П., Підгрушний Г. П., Яснюк Т. Є. Трансформація територіальної організації господарства України // Укр. геогр. ж-л. — 2001. — № 3. — С. 81—90.

4. Глобалізація і Україна. № 26 (401) 13—19 липня 2002. Автор: Микола Руденко.
5. Журнал «Віче». Стандарти сталого розвитку.
6. *Кожушко Л. Ф., Скрипчук П. М.* Екологічний менеджмент: Підручник. — К.: ВЦ «Академія», 2007. — 432 с. (Альма-матер)
7. *Подолінський С.* Людська праця і її роль у розподілі енергії. — К.: Укр. наук. асоціація. Ін-т фундамент. досліджень, 1997. — С. 63—64.
8. *Нагірна В. П., Фащевський М. І.* Про програму комплексного розвитку сільських територій України // Розбудова держави. — 1997. — № 5. — С. 31—34.
9. Про заснування Української Академії наук (3 промови академіка В.І. Вернадського на засіданні Комісії для розробки законопроекту про заснування УАН) // Вісник НАН України. — 1998. — № 11—12. — С. 10—12.
10. Рекомендації парламентських слухань щодо дотримання вимог природоохоронного законодавства в Україні // Голос України, 18 березня 2003. — № 52.
11. «Територія. Сталий розвиток». Випуск № 1, 2003 рік. Стратегічні аспекти. Костянтин Ситник, академік НАН України, директор Інституту ботаніки НАН України, народний депутат України.
12. *Третяк А., Другак В., Осадча І.* Стратегія аграрно-земельної політики України в умовах сучасної світової продовольчої кризи // Землевпорядний вісник. — 2008. — № 5 — С. 4—12.
13. *Третяк А.* Стан та шляхи розвитку земельних відносин і системи землекористування в аграрному комплексі України // Землевпорядний вісник. — 2008. — № 6 — С. 5—11.
14. Труды по всеобщей истории науки / В. И. Вернадский. — 2-е изд. — М.: Наука, 1988.

Л. Д. Загвойська, канд. екон. наук,
доцент кафедри екологічної економіки,
Національний лісотехнічний університет України

ГЕНЕЗИС ПАРАДИГМИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

The paper highlights Ukrainian profile of sustainable development paradigm. In 1880, when S.Podolynsky wrote his famous paper, scientists of the world had an inkling that the topics of energy and energy security would become vitally important for society, but, perhaps, nobody could predict the turn of events that have led modern world to the present economic crisis. The current situation makes his works even more relevant and demanded under conditions of tackling the challenges facing us today. Succession of scientific views and schools, revealed through decades and centuries, enriches background and create favorable conditions for post normal economic science crystallizing and for interdisciplinary education shaping.